

EUTHANASIE A ETIKA

(1. ČÁST)

Preferenční utilitarismus Petra Singera

Autor: David Černý

Pracoviště: I. LF UK Praha

Abstract: This contribution is the first of a series of articles devoted to the ethical evaluation of euthanasia. It discusses the preference utilitarianism of Peter Singer and shows that euthanasia can be a morally permissible choice. The article is divided into two main parts. In the first part the basic tenets of utilitarianism are set forth, the important distinction between human animals and persons is made (based on the capacity for higher cognitive functions). The second main part of the article is devoted in detail to the clarification of basic forms of euthanasia (voluntary, involuntary and non-voluntary), it is argued that there is no morally significant difference between passive and active euthanasia and, finally, the article concludes by noting that active euthanasia is morally more preferable than passive euthanasia.

Key words: euthanasia, utilitarianism, preference utilitarianism, Peter Singer

1. ÚVOD

Problém etického zhodnocení euthanasie je jedním z nejobtížnějších, protože samotný pojem *euthanasie* (z řeckého substantiva εὐθανασία, dobrá smrt) je zatížen mnoha nejasnostmi a navíc spojený – díky nesprávným paralelám s praktikami nacistických lékařů – se silnými emocemi. Mnozí lékaři se intuitivně staví proti všem praktikám, které by bylo možné subsumovat pod pojem euthanasie, třebaže v praxi často praktikují postupy, jež by se téměř nepochybně daly označit jako pasivní euthanasie. V České republice dodnes neproběhla významnější veřejná a odborná diskuze o etické přípustnosti euthanasie (s výjimkou dlouhé diskuze mezi odpůrci euthanasie a filosofem Tomášem Hříbkem, jež se odehrála v poměrně dlouhém časovém rozmezí na stránkách *Filosofického časopisu* a nebyla dodnes ukončena). Obecně můžeme říci, že zde podobně jako v případě interrupcí existují dva nesmiřitelné tábory: na jedné straně jsou zastánci euthanasie, na straně druhé potom její odpůrci. Na rozdíl od diskuze o morální povaze interrupcí a s ní spojených témat jako je problém morálního statusu lidského embrya, vynořuje se z diskuzí o euthanasii velmi zajímavý moment: účastníci diskuze nejsou v podstatě schopni shodnout se ani na základních definičních vymezeních základních pojmů (*euthanasie*) a dalších nutných distinkcích (pasivní vs. aktivní euthanasie). Domníváme se, že hlavní důvod spočívá ve skutečnosti, že samotné definice základních pojmů a následná dělení jsou již zatížena zastávanou etickou teorií a tento fakt se dostatečně nezdůrazňuje. Zatímco např. pro zastánce nějaké formy konsekvencialismu budou rozhodující roli v etickém vyhodnocování určité činnosti hrát pouze její důsledky, budou se zastánci klasické etické teorie (spojené se jmény Tomáše Akvinského či nověji s přirozenoprávní teorií Johna Finnisse) odvolávat i na intence jednatelova člověka, jež vstupují do mravního hodnocení jeho činu. Konsekvencialista proto nebude klást mravní rozdíl mezi usmrcením pacienta a ponecháním pacienta zemřít (*letting die*), zatímco přirozenoprávní teoretik bude chápat ponechání pacienta zemřít bez intence usmrtit ho jako zvláštní kategorii činnosti, kterou nelze považovat za euthanasii.

Tato práce si klade poměrně skromný úkol: být prvním ze série článků pojednávajících o euthanasii. Vzhledem k tomu, že australský filosof Peter Singer patří mezi nejvýznamnější současné bioetiky a s přihlédnutím k faktu, že Singer své názory prezentuje konzistentní formou, neobyčejně jasně a srozumitelně, rozhodli jsme se započít celou sérii stručným představením jeho názorů na tuto obtížnou etickou problematiku. V první části článku předložíme etickou teorii známou jako preferenční utilitarismus, na jejímž pozadí Singer rozvíjí všechny své úvahy. Druhá část bude potom věnována samotné problematice euthanasie a jejího etického zhodnocení. Kritické posouzení Singerových názorů na euthanasii (podobně jako názorů některých dalších autorů jako je např. James Rachels) bude náplní pozdějších článků celé série.

2. PREFERENČNÍ UTILITARISMUS

Singerova etická teorie se řadí do velké rodiny etických teorií majících kořeny v tradici britského empirismu ztělesněné jmény jako je Jeremy Bentham (1748-1832), John Stuart Mill (1806-1873) a Henry Sidgwick (1838-1900), označované jako utilitarismus.¹ Zastánci této teorie – v současné bioetice zcela nepochybně převažující – se domnívají, že při vyhodnocování morální přípustnosti určité činnosti je třeba vzít v úvahu možnosti, jež v okamžiku volby máme před sebou, a následně identifikovat důsledky všech příslušných činů. Obecná forma utilitarismu se skládá ze dvou složek: na jedné straně je to konsekencialismus (o správnosti určité činnosti rozhodují pouze její důsledky), na straně druhé konsekencialismus doplňuje určité kritérium správnosti (*criterion of rightness*): o správnosti důsledků našich činů rozhoduje užitek (*utility*), jež přinášejí, nejčastěji vyjádřený ve formě slasti či strádání (hédonismus), případně naplnění či nenaplnění našich tužeb (*desires*).²

Singerova etická teorie představuje z metaetického hlediska určitou formu antirealismu³, neboť souhlasí s autory, podle nichž neexistuje žádná říše objektivních etických faktů náležících do reálného světa. Nicméně neexistence objektivních faktů podle něj neimplikuje nemožnost etického diskursu; ten se nezakládá na korespondenci mezi etickými výroky a objektivní realitou, nýbrž na možnosti rozumné etické rozvahy ve sféře praktické racionality. Nelze sice jednoduše ukázat prstem na určitý výsek reálného světa a označit ho za pravdivý výrok „Zabíjení nevinných lidských bytostí je morálně špatné“, můžeme však prostřednictvím racionální argumentace ukázat, že – dané určité výchozí obecné etické principy – zabíjení nevinných lidských bytostí skutečně nemorální je. Také samotné univerzální etické principy nelze verifikovat v objektivní extramentální realitě, je však možné ukázat jejich zakotvení v nějakém všeobecně přijímaném základním principu. A tím podle Singera je univerzalita etiky, univerzálnost etických úvah překračující zájmy vyhraněných skupin jedinců a rozpínající se bez výjimky nad všemi. Univerzálnost etiky samozřejmě neznamená, že každý konkrétní etický soud může být univerzálně aplikovatelný bez ohledu na okolnosti: znamená to pouze to, že etická perspektiva nesmí být parciální, nesmí se omezovat na určité „já“ či „ty“, nýbrž musí překročit všechny partikulární pohledy a zaujmout hledisko nezávislého, ideálního pozorovatele. Singer píše:

Ethics requires us to go beyond 'I' and 'you' to the universal law, the universalisable judgment, the standpoint of the impartial spectator or ideal observer, or whatever we choose to call it.⁴

¹ Velmi dobrým úvodem do utilitarismu je publikace BYKVIST, K., *Utilitarianism. A Guide for the Perplexed*, Continuum, London 2010.

² Často se rozlišují dvě základní formy utilitarismu: utilitarismus činu (*act utilitarianism*) a pravidlový utilitarismus (*rule utilitarianism*). P. Kolář a V. Svoboda je charakterizují následujícím způsobem: „Podle názoru filosofů, kteří se řadí do prvního ze zmíněných proudů [utilitarismus činu], je třeba hodnotit každý jednotlivý čin podle toho, zda přináší ve svém důsledku větší či menší užitek (štěstí) než jiné jeho alternativy, které přicházejí v úvahu. ... Proto podle pravidlového utilitarismu je mravné takové konkrétní jednání, které je případem obecného způsobu jednání, který se z hlediska maximalizace užitku (prospěchu, štěstí) osvědčil, resp. který by dlouhodobě přinášel největší užitek, pokud by byl obecně následován.“, KOLÁŘ, P., SVOBODA, V., *Logika a etika. Úvod do metaetiky*, Filosofia, Praha 1997, str. 63, 65.

³ Pro přehled současné metaetiky srov. MILLER, A., *An Introduction to Contemporary Metaethics*, Polity, Cambridge 2003.

⁴ SINGER, P., *Practical Ethics*, Cambridge University Press, Cambridge 1993 (2. vydání), str. 12.

Univerzální perspektiva je tudíž pro etiku zcela esenciální a podle Singera je také velmi přesvědčivým důvodem, proč se stát zastáncem utilitarismu. Představme si, že uvažujeme nad určitou činností, např. nad tím, zda sníst všechno ovoce, jež jsme nasbírali, či zda se o ně podělit se svými přáteli. Zatím se rozhodujeme v etickém vakuu, naše myšlení se zatím pohybuje po před-etickém území. Zřejmě však pro nás bude relevantní úvaha, jakým způsobem se možné činy (sníst ovoce sami, podělit se s přáteli) promítnou do uspokojení našich zájmů a tužeb. Etické uvažování se v naší mysli zrodí v okamžiku, kdy přijmeme princip univerzality etiky ve smyslu překročení preference našich individuálních zájmů a necháme do naší praktické rozvahy vstoupit rovněž preference všech jedinců, jichž se naše rozhodování týká. Jinými slovy, v určité rovině etického rozvažování založeného na univerzální perspektivě etiky, musíme vzít v úvahu důsledky rozvažovaných činů pro všechny zúčastněné strany a vyhodnotit, jakým způsobem jsou v souladu či nesouladu s jejich preferencemi. Singer se tedy domnívá, že utilitarismus v širším slova smyslu je přirozeným důsledkem univerzální etické perspektivy abstrahující od nositelů jednotlivých zájmů všech stran zasažených důsledky rozvažované činnosti. Nejedná se však – a to je velmi důležité – o nutný důsledek, mezi univerzálním charakterem etiky a utilitarismem nelze klást nutný vztah logické dedukce, jako kdyby utilitarismu logicky vyplýval z univerzální etické perspektivy. Singer si je velmi dobře vědom, že existují i jiné etické ideály (např. posvátnost lidského života, spravedlnost, individuální práva apod.) mající univerzální charakter. Je nicméně přesvědčený, že utilitarismus je prvním krokem na cestě k univerzální etické rozhodovací proceduře, prvotní podmínkou, jež musí praktická etická rozvaha splňovat, aby byla hodna svého jména. Znamená to, že utilitarismus nemusí nutně být zároveň krokem posledním, pokud si však dokáže poradit se všemi eticky obtížnými případy (o nichž Singer ve své *Praktické etice* obšírně pojednává), potom vlastně nemáme žádný důvod, proč od utilitarismu vykročit dále k nějaké další etické teorii.

Singerovu etickou teorii můžeme tedy charakterizovat jako určitou verzi utilitarismu. Na rozdíl od klasických utilitariánů, kteří teorii správnosti, na jejímž pozadí se vyhodnocují důsledky našich činů, spatřovali v subjektivních stavech slasti či bolesti (hédonismus), přijímá australský filosof verzi utilitarismu nazvanou preferenční utilitarismus, neboť nespátřuje kritérium správnosti v maximalizaci slasti a minimalizaci bolesti, ale v maximalizaci preferencí, definovaných dostatečně široce – jak uvidíme – aby zahrnovaly i preference bytostí neobdařených schopností vyšších kognitivních funkcí, tj. živočichů.

3. PRINCIP ROVNÉHO ZVÁŽENÍ ZÁJMŮ

Lidé jsou velmi různí, lišíme se svým zázemím, původem, schopnostmi a dovednostmi, společenským postavením a mnoha dalšími vlastnostmi. Nicméně etika vyžaduje rovný přístup ke všem zúčastněným stranám etické rozvahy: na čem se tedy tato rovnost může zakládat? Jak je možné pohlížet rovnakým způsobem na zcela různé lidi? Jednou možností – existující v křesťanské tradici a v rámci přirozenoprávních teorií – je pohlížet na všechny lidské jedince jako na příslušníky lidského druhu a chápat tuto příslušnost jako základ naší rovnosti (všichni jsme lidé). Tento přístup však Singer explicitně odmítá, dokonce má za to, že vede k určité formě nespravedlnosti vůči jedincům jiných biologických druhů. Pokud rovnost nepochází z našeho bytí lidskými jedinci, na čem se může zakládat? Australský filosof se domnívá, že základním etickým principem rovnosti je princip rovného zvážení zájmů: můžeme se lišit původem, schopnostmi, dosaženým vzděláním či společenským

postavením, všichni však máme určité zájmy a určité preference, jež je třeba v každé konkrétní situaci vyhodnocovat bez ohledu na to, či zájmy či preference jsou ve hře. Tento princip rovného zvážení zájmů však bezprostředně otevírá prostor pro rozšíření mravní komunity i na příslušníky jiných biologických druhů, u nichž lze – byť i v minimálním smyslu – hovořit o nějakých preferencích. Vstupní podmínkou pro začlenění do etického diskurzu není příslušnost k nějakému biologickému druhu, nýbrž schopnost pociťovat bolest a slast, minimální schopnost vnímání bolesti a slasti (*sentience*). Singer píše:

The capacity for suffering and enjoying things is a prerequisite for having interests at all, a condition that must be satisfied before we can speak of interests in any meaningful way. ... If a being is not capable of suffering, or of experiencing enjoyment or happiness, there is nothing to be taken into account.⁵

Kámen zcela evidentně nemůže zažívat ani bolest, ani slast, proto nestupuje do praktické etické rozvahy o dopadech našich činností. Kůň však již může zažívat jak bolest, tak i slast, čímž se před ním otevírá celá škála preferencí, jež jako příslušník svého druhu může mít. Z toho důvodu musíme odpovídající preference koní (a dalších podobných živočichů) zahrnout do utilitaristické rozvahy, bez ohledu na to, že zúčastněnými jedinci mohou být příslušníci lidského druhu. Singer se domnívá, že preference je to jediné, co nás při vyhodnocování našich činů zajímá, bez ohledu na tom, zda tyto srovnatelné preference má myš, kůň, žena či muž. Podobně jako jsme si uvědomili, že podobné preference je třeba vyhodnocovat stejně bez ohledu na tom, zda se jedná o preference muže či ženy (a opustili jsme sexismus), či preference bělocha či černocho (a opustili jsme rasismus), analogicky musíme dohlédnout od toho, zda tyto preference má živočich jiného druhu či příslušník druhu *Homo sapiens*. Upřednostňovat preference příslušníků biologického druhu *Homo sapiens* pouze na základě toho, že spadají do daného biologického druhu, je formou nespravedlnosti srovnatelnou se sexismem a rasismem. Singer pro ni přijal výraz *speciesism* (*speciesism*).⁶ Odmítnutí *speciesismu* samozřejmě neimplikuje, že např. život dospělého lidského jedince, obdařeného vědomím, schopného abstraktního myšlení, rozvrhování vlastní budoucnosti a komunikace s ostatními nemůže dostat přednost před životem živočicha, jenž tyto vlastnosti postrádá. Pokud takový jedinec dostane v konkrétní etické rozvaze přednost, nebude se jednat o případ *speciesismu*, neboť přednost nedostane na základě příslušnosti do určitého biologického druhu, ale protože jeho preference (založené na schopnostech, které zvažovaný živočich postrádá, jako je schopnost abstraktního myšlení) převažují preference příslušného živočicha.⁷

Princip rovného zvážení zájmů společně s minimální podmínkou pro vstup do utilitaristické rozvahy o důsledcích našich činů umožňuje plné rozvinutí univerzální etické perspektivy, v níž se abstrahuje od nositelů preferencí a zvažují se z neosobní, nezaujaté perspektivy pouze srovnatelné preference všech zúčastněných stran, tj. všech jedinců zasažených konsekvencemi příslušných vyhodnocovaných činů.

⁵ SINGER, P., *op. cit.*, str. 57-58.

⁶ "Speciesism – the word is not an attractive one, but I can think of no better term – is a prejudice of attitude of bias toward the interests of members of one's own species and against those of members of other species." SINGER, P., *Animal Liberation*, Avon Books, New York 1975, s. 7.

⁷ „It would not be speciesist to hold that the life of a self-aware being, capable of abstract thought, of planning for the future, of complex acts of communication, and so on, is more valuable than the life of a being without these capacities.“, SINGER, P., *op. cit.*, str. 61.

Rozumějme však principu rovnosti vyjádřeném v rovném zvážení odpovídajících zájmů správně. Na miskou vah etické rozvahy stupují v různých situacích různé preference a její výsledek může být velmi různý v závislosti na okolnostech. Uvažujme např. laboratorní myš: jedná se o živočicha schopného zakoušet bolest a slast a proto mezi její preference nepochybně patří i preference nezakoušet zbytečně bolest. Pokud na jednu miskou váhy utilitaristické rozvahy vložíme preferenci myši a na stranu druhou touhu žen po bezpečných a na živočiších testovaných kosmetických přípravcích, potom se může jazýček vah naklonit ve prospěch preference myši nezakoušet bolest a tudíž nepodstupovat trýznivé dermatologické testy v laboratořích kosmetických firem. Jestliže však na druhou miskou vah položíme preferenci lidských jedinců prožít život prostý určité choroby a pokud boj proti této chorobě vyžaduje bolestivé pokusy na laboratorních myších, potom se jazýček váhy může snadno naklonit v neprospěch myši a výsledkem bude, že provádění experimentů bude vyhodnoceno jako eticky přípustné. Jednou z kritizovaných stránek Singerova preferenčního utilitarismu (ať zastánci práv zvířat, podle nichž Singerova teorie ve skutečnosti neposkytuje živočichům dostatečnou ochranu, či zastánci lidských práv) je skutečnost, že neposkytuje žádná absolutní práva, včetně práva na život. Z některé rozvahy mohou vyjít určité preference vítězně, z jiné rozvahy mohou vyjít tytéž preference poražené.

4. CO JE ŠPATNÉHO NA ZABÍJENÍ LIDSKÝCH BYTOSTÍ?

Otázka „co je špatného na zabíjení lidských bytostí“ se v kontextu křesťanstvím formované západní civilizace může zdát překvapivá, nicméně pokud odmítneme jako křesťanský relikv doktrínu o posvátnosti lidského života (*doctrine of the sanctity of human life*) a pokusíme se odpověď na výše uvedenou otázku založit pouze na rozumových důvodech, můžeme se překvapivě snadno dostat do nesnází. Utilitariáni jako Peter Singer samozřejmě žádné univerzální etické doktríny o posvátnosti a nedotknutelnosti lidského života bez ohledu na kontext a následky lidských činů nepřijímá. Dříve než se podíváme na důvody, jež může preferenční utilitarismus vnést do etické rozvahy o zabíjení lidských bytostí, podívejme se na zcela klíčové rozlišení, které australský filosof činí ve čtvrté kapitole své *Praktické etiky*. Zde se odlišují dva významy výrazu lidská bytost: na jedné straně se jím může myslet příslušník biologického druhu *Homo sapiens*, na straně druhé potom bytost definovaná nikoli ontologicky (tím, čím je), nýbrž funkcionálně. Pro tento druhý význam fráze lidská bytost rezervuje Singer termín *osoba*: osoba není příslušník lidského druhu, člověk, nýbrž bytost vykazující jisté funkcionální charakteristiky, z nichž nejdůležitější je racionalita a vědomí. Jistě, mnohé lidské bytosti jsou osoby, nicméně množina lidských bytostí není totožná s množinou osob, pouze se částečně překrývají (existují lidské bytosti, které nejsou osobami: embrya, plody, novorozenci, lidé se závažným mentálním postižením, není vyloučena ani existence osob, které nejsou lidskými bytostmi: např. inteligentní mimozemské bytosti či vyšší živočichové).

Proč je tedy špatné zabít dospělou lidskou bytost, paradigmatický příklad lidské osoby? Odpověď se nachází v samotném definičním vymezení preferenčního utilitarismu: lidské osoby jsou myslící bytosti, vědomé si své kontinuity v čase, díky níž mohou mít nespočetné množství preferencí a plánů ohledně své budoucnosti. Pokud bychom zabili – proti její vůli – lidskou osobu, potom bychom zabránili realizaci všech jejích mnohočetných preferencí, připravili bychom ji o život nikoli ve smyslu „být živý“, ale ve smyslu „žít život“, „prožívat život“, „naplňovat svůj život“. Singer praví:

According to preference utilitarianism, an action contrary to the preference of any being is, unless this preference is outweighed by contrary preferences, wrong. Killing a person who prefers to continue living is therefore wrong, other things being equal. That the victims are not around after the act to lament the fact that their preferences have been disregarded is irrelevant. The wrong is done when the preference is thwarted.⁸

Zabíjení lidských osob je tedy eticky nesprávné právě proto, že jejich zabitím zabráníme realizaci všech preferencí, které mají (včetně preference pokračovat ve svém životě). Osoby představují vrchol hierarchické struktury živých tvorů, o nichž má smysl uvažovat v rámci etického diskurzu při vyhodnocování důsledků našich činů. Na nejnižší úrovni se nacházejí živočichové, kteří splňují minimální podmínku pro vstup do morální komunity ztělesněnou schopností zakoušet bolest a slast. S rostoucími mentálními schopnostmi živočichů vystupujeme v hierarchii stále výše a vrcholu dosáhneme u člověka, jenž plně splňuje podmínky pro bytí osobou. Univerzální charakter etiky sice požaduje odhlédnutí od nositelů určitých zvažovaných preferencí, v praxi však rovným způsobem zvažujeme srovnatelné preference a v případě úvah o životě a smrti (jenž je nutnou podmínkou realizace nějakých preferencí) nelze odhlédnout od faktu, že někteří tvorové mají více preferencí než jiní. Uvažme konkrétní příklad: ve hře je nutná volba mezi životem domácí myši a dospělého člověka. Jak se rozhodneme? Odhlédneme od toho, že myš je členem druhu *Mus musculus* a člověk zase spadá do druhu *Homo sapiens* a budeme uvažovat pouze preference konkrétní myši a konkrétního člověka. Myš splňuje podmínku pro vstup do praktické etické rozvahy, neboť může zakoušet bolest a slast a proto má nějaké základní preference. Nicméně ty budou zřejmě velmi omezené úrovní mentálních schopností, na níž se myš nachází: myš zcela jistě nemá vědomí sebe sama a své kontinuity v čase a nerozvrhuje své plány do budoucnosti. Člověk, naproti tomu, vnímá sám sebe jako persistující subjekt zkušenosti, chápe se jako dějinnou bytost rozestřenou mezi dříve, nyní a později. Preference lidské osoby jsou mnohem bohatší, rozmanitější a početnější než preference myši, vázané genetickým programem a instinkty na sledování poměrně omezeného počtu cílů. Pokud tedy srovnáme důsledky zabití myši a člověka, zjistíme, že negativních důsledků vyplývajících ze zabití člověka (ve smyslu nemožnosti realizace preferencí) je více a výsledné rozhodnutí bude v neprospěch myši (člověk navíc může mít explicitní preferenci pokračovat ve svém životě). Nicméně, právě proto, že nezvažujeme příslušnost do biologických druhů, ale možné preference zúčastněných stran, musíme stejným způsobem srovnávat preference jedinců v rámci lidského druhu. Známým a pro mnohé šokujícím důsledkem Singerovy koncepce je i to, že člověk v rámci svého vývoje postupuje v hierarchii jedinců: nejdříve jako plod v určité fázi nitroděložního vývoje překonává bariéru schopnosti vnímat bolest a tak poprvé vstupuje do morální komunity. Posléze množství jeho preferencí roste, nicméně ani v průběhu nitroděložního vývoje, ani krátce po narození nelze hovořit o tom, že se jedná o lidskou osobu; a podle toho je třeba posuzovat preference např. novorozence, jež mohou být převáženy preferencemi rodičů (osob) v jeho neprospěch (infanticida postižených novorozenců, případně – pokud se trochu vrátíme v čase – interrupce embrya či plodu). Princip rovného zvážení zájmů vede dokonce k závěru, že preference lidského novorozence mohou být převáženy preferencemi bytosti na vyšším stupni vývoje mentálních schopností, jakou jsou např. vyšší primáti. Obecně tedy platí, že čím výše vystupujeme v hierarchii odpovídající vývoji vyšších kognitivních funkcí, tím širší škálu preferencí, s nimiž musíme v praktické etické rozvaze počítat, potkáváme:

⁸ SINGER, P., *op. cit.*, str. 94.

In general it does seem that the more highly developed the conscious life of the being, the greater the degree of self-awareness and rationality and the broader the range of possible experiences, the more one would prefer that kind of life, if one were choosing between it and a being at a lower level of awareness.

5. EUTHANASIE

V předchozích kapitolách jsme představili základní rysy Singerova preferenčního utilitarismu a nyní se můžeme zaměřit na způsob, jímž se – velmi konzistentně – vyrovnává s obtížným tématem euthanasie. Australský filosof definuje euthanasii jako usmrcení (*killing*) lidských jedinců, kteří jsou neléčitelně nemocní a trpí velkou bolestí či psychickou úzkostí. Definice euthanasie zahrnuje dva další nutné prvky: usmrcení musí být v zájmu pacienta a jeho finalitou musí být jeho ušetření dalšího utrpení. V sedmé kapitole své knihy však Singer zvažuje i případy usmrcení, které definici euthanasie plně nespĺňují. První řádky kapitoly věnuje rozlišení a charakterizaci tří různých typů euthanasie: vyžádané (*voluntary*), nevyžádané (*involuntary*) a nedobrovolné (*non-voluntary*).

Vyžádaná euthanasie je charakteristická tím, že k ukončení života pacienta dochází na jeho žádost, a to i v případech, kdy pacient, jenž v minulosti opakovaně vyjádřil své přání zemřít za asistence lékaře, již není schopen komunikace a potvrzení svého předchozího přání.

Nevyžádanou euthanasii popisuje Singer následujícími slovy:

I shall regard euthanasia as involuntary when the person killed is capable of consenting to her own death, but does not so, either because she is not asked, or because she is asked and chooses to go on living.⁹

Singer podotýká, že aby bylo možné považovat ukončení života pacienta bez jeho souhlasu (třebaže je toho pacient schopen) za euthanasii, musí být motivem ukončení jeho nesnesitelného utrpení. Zdá se mu, že skutečných případů nevyžádané euthanasie je velmi málo.

Konečně třetí typ euthanasie se situuje mezi vyžádanou euthanasii a mezi euthanasii provedenou bez souhlasu pacienta, jenž je o svém osudu schopen rozhodovat: Singer hovoří o nedobrovolné euthanasii, jež se vztahuje na případy, kdy pacient není schopen rozhodovat o svém osudu a vyjádřit souhlas či nesouhlas s ukončením svého života (jedná se především o vážně nemocná nemluvňata či osoby, které v důsledku nehody, nemoci či věku trvaly ztratily schopnost porozumět svému stavu a rozhodovat o sobě samých).

Podívejme se nejdříve, jakými argumenty Singer ospravedlňuje ukončování života jedinců, kteří se o svém stavu nemohou sami rozhodnout, především novorozenců. V první řadě si musíme uvědomit, že novorozenci – ať již zdraví či nemocní – nejsou osoby, neboť jejich schopnost vyšších kognitivních funkcí je velmi rudimentální. Je sice pravda, že novorozenci již překročili hranici morální komunity, nicméně jejich preference se nacházejí na úrovni preferencí mentálně podobně rozvinutých živočichů: mohou zakoušet bolest a slast a proto mají preference spočívající např. v tom, aby netrpěly, aby jim nebyla zima, aby se dostatečně nakrmily apod. Pokud bychom tedy uvažovali o

⁹ SINGER, P., *op. cit.*, str. 179.

usmrčení novorozence, nehraje z hlediska preferenčního utilitarismu žádnou přímou roli skutečnost, že je zdravý či nemocný. Singer píše:

The difference between killing disabled and normal infants lies not in any supposed right to life that the latter has and the former lacks, but in other considerations about killing.¹⁰

O jaké další úvahy se jedná? Děti se rodí rodičům, kteří se na ně těší a pro které je jejich narození velkou životní událostí; pokud je dítě chtěné. Pokud zabijeme novorozence, potom mezi důsledky našeho činu nemůžeme počítat pouze jeho smrt bránící realizaci jeho nemnohých preferencí, ale také preference rodičů: a v konečném důsledku preference rodičů, zahrnující život jejich dítěte, převažují možné preference toho, kdo by se dítě chystal usmrtit. Pokud si však rodiče dítě nepřejí? Jeden z důvodů, proč si rodiče své dítě mohou nepřát, představuje vážné zdravotní postižení (např. spina bifida). V takovém případě je možné podle Singera dojít k závěru, že ani z vnitřní perspektivy postiženého dítěte se před ním neotvírá dostatečně dobrý život (život „hodný žít“) a pokud zde nejsou externí faktory jako je vůle rodičů ponechat si i postižené dítě, je vhodnější bezbolestně ukončit život dítěte.

Co když dítě netrpí žádnou vážnější chorobou, např. hemofilíí?¹¹ Přichází i v jeho případě v úvahu euthanasie? Singer odpovídá, že první reakce bude zřejmě negativní: dítě se narodilo, trpí mírnější nemocí, jeho život nebude pouze utrpením, ale je docela možné, že pozitiva vyváží negativa a bude ze své perspektivy žít životem „hodným žít“. Nicméně, pokud se na tuto situaci podíváme ze širší utilitaristické perspektivy, musíme si položit více otázek: plánují rodiče další děti? Je šance, že tyto děti budou zdravé? Pokud rodiče plánují další dítě a jeho šance na kvalitní život jsou rozumně vysoké, potom podle Singera může být eticky správnou volbou usmrčení hemofilního jedince. Australský filosof píše:

When the death of a disabled infant will lead to the birth of another infant with better prospects of life, the total amount of happiness will be greater if the disabled infant is killed. The loss of happy life for the first infant is outweighed by the gain of a happier life for the second. Therefore, it killing the haemophilic infant has no adverse effects on others, it would, according to total view, be right to kill him.

Singerova pozice zcela jasně implikuje pro mnohé zarážející fakt: lidské jedinci jsou nahraditelní. Pokud je narozené dítě nemocné (a viděli jsme, že jeho onemocnění nemusí být vážné), může být zcela legitimní uvažovat o ukončení jeho života, pokud existuje naděje, že bude v budoucnosti nahrazeno zdravým potomkem. Podle Singera jsou tyto úvahy zcela v souladu s probíhající praxí prenatálního testování. Musíme si uvědomit, že lidský fétus vstupuje do morální komunity v okamžiku, kdy je jeho nervová soustava rozvinutá do takové míry, že může vnímat bolest a slast. Jeho pozice v hierarchii bytostí morální komunity se však po určité dobu nemění a to až do určité doby po porodu, kdy se postupně začínají rozvíjet schopnosti vyšších kognitivních funkcí. K tomu však, jak jsme řekli, dochází až po porodu. Jinými slovy, porod nepředstavuje v životě lidského jedince žádnou morálně významnou událost a pokud jsme morálně oprávněni provádět interrupce

¹⁰ SINGER, P., *op. cit.*, str. 182.

¹¹ Nebudeme zde uvažovat infanticidu zdravých jedinců, třebaže se zdá plně v souladu s principy preferenčního utilitarismu a nechybějí její zastánci.

fétů, u nichž prenatalní diagnostika objevila nějaké genetické postižení (např. trisomie 21), potom je *ipso facto* přípustné ukončit život postiženého novorozence. Australský filosof se dokonce domnívá, že když si uvědomíme, že porod nevytyčuje žádný morálně signifikantní okamžik v lidském životě, budeme moci ocenit výhody možnosti usmrtit postižené novorozence oproti prenatalnímu testování, jež zatím není schopné odhalit mnohé defekty, které se zjistí často až při porodu. Pokud je infanticida (kterou zde Singer klade do rubriky euthanasie) morálně přípustná, potom – přejí-li si to rodiče – je možné žádat o ukončení života jejich vážně či méně vážně postiženého potomka. Všimněme si dobře, k jakým důsledkům Singerova teorie nedobrovolné euthanasie ve skutečnosti vede: pokud porod neznačí žádnou morálně významnou událost lidského života a pokud je morální status lidského fétu stejný jako morální status novorozence, potom neexistují důvody, proč omezit euthanasii pouze na případy postižených novorozenců. Postižení novorozence může být jedním z důvodů, proč pokračování jeho života nadále nepatří mezi preference jeho rodičů, nic však nebrání tomu, aby do praktické utilitaristické rozvahy vstoupily i jiné proměnné: zdravý novorozenec a přání rodičů věnovat se např. studiu, cestování, práci, strach rodičů ze tížené ekonomické situace apod. Výsledek rozvahy může být stejný jako v případě postiženého dítěte a vyústit v žádost o ukončení života dítěte; někteří autoři hovoří o poporodní aborcii.¹²

Lidský život se pohybuje mezi dvěma extrémy: zrození a smrt. Zrozením vstupuje příslušník druhu *Homo sapiens* (lidský živočich) do života a brzy nato, s rozvíjející se nervovou soustavou, překračuje práh mravní komunity. Krátce po porodu se začínají rozvíjet schopnosti vyšších kognitivních funkcí a z lidského živočicha se postupně stává lidská osoba, obdařená vědomím své vlastní existence a kontinuity v čase. Lidské osoby však nejsou osobami nutně po celou další dobu své existence: nehoda vedoucí k nevratnému poškození mozku, stařecká senilita, degenerativní nervová onemocnění mohou způsobit jakýsi návrat ke stavu, kdy existující lidský živočich již nadále není osobou, neboť ztratil – úplně či do značné míry – schopnost vyšších kognitivních funkcí. Tito jedinci nejsou ve stavu, kdy mohou porozumět své situaci a vědomě rozhodnout o svém osudu; komunikace s nimi není možná. Mohou se nacházet v kómatu, persistentním vegetativním stavu, mohou být při vědomí, ale již nevnímají naše slova a nekomunikují. Tito jedinci podle Singera nemohou vést žádný hodnotný život:

If they have no experiences at all, and can never have any again, their lives have no intrinsic value. Their life's journey has come to an end. They are biologically alive, but not bibliographically.¹³

Řešením situace jedinců, jejichž život již nemá žádnou vnitřní hodnotu, je opět euthanasie, jejíž etické ospravedlnění je analogické euthanasii postižených novorozenců. Singer si velmi dobře uvědomuje, že mohou existovat nepřímé důvody proti této formě euthanasie, například lze uvažovat, že zavedená praktika nedobrovolné euthanasie bude ve starších lidech vzbuzovat silné obavy, čímž by mohlo dojít rovněž k narušení pouta důvěry mezi pacienty a jejich lékaři. K tomu autor pouze podotýká, že tento problém lze vyřešit zavedením registru pacientů, kteří odmítají nedobrovolnou euthanasii za všech okolností.

¹² GIUBILINI, A., MINERVA, F., „After-Birth Abortion: why should the baby live?“ [online, cit. 2012-08-18].

Dostupný z <http://jme.bmj.com>.

¹³ SINGER, P., *op. cit.*, str. 192.

Nedobrovolná euthanasie představuje ukončení života lidské bytosti, jež ještě (či již) není osobou a nemůže proto o svém osudu rozhodovat sama. Vyžádaná euthanasie (dobrovolná euthanasie) se od předchozího typu euthanasie zásadně liší právě v tom, že ve hře je ukončení života lidské osoby, autonomní bytosti schopné vnímat svou situaci a rozhodnout se o svém dalším osudu. Obě však spojuje skutečnost, že usmrcení pacienta je chápáno jako v jeho prospěch. V případě dobrovolné euthanasie je ve hře ukončení života lidské osoby a usmrcení osoby má zcela jiný stupeň závažnosti než usmrcení „pouhého“ lidského živočicha (novorozenec, komatózní pacient), neboť ve hře je více různých druhů preferencí, jež mohou osoby mít. Představuje usmrcení pacienta na vlastní žádost morálně dovolený sled činností? Singer shrnuje důvody, jež můžeme uvést proti zabíjení lidských osob (podrobněji o nich hovoří ve čtvrté kapitole své knihy):

1. Podle klasického utilitarismu má zabíjení vědomých bytostí, které se mohou obávat své vlastní smrti, negativní vliv na ostatní.¹⁴
2. Podle preferenčního utilitarismu je zabití lidské osoby proti její vůli útokem na její preference, zvláště na touhu žít.
3. Podle teorie práv (zde má Singer na mysli teorii předloženou filosofem M. Tooleym) jsou práva spojena s přáním (mé právo mít hodinky závisí na mém přání mít své vlastní hodinky), takže právo na život je spojeno se schopností přát si svou vlastní existenci.
4. Posledním důvodem je respekt vůči přáním autonomních racionálních jedinců – osob.

Singer se domnívá, že ani jeden z důvodů proti zabíjení lidských osob nelze aplikovat na případ dobrovolné (vyžádané) euthanasie. Pokud je euthanasie dobrovolná, potom jedinci žádající o svou vlastní smrt nebudou šířit strach ze smrti z rukou lékaře a zcela obdobně, pokud je tento druh smrti podmíněný souhlasem pacienta, potom se nikdo nemusí obávat, že by byl jeho život ukončen proti jeho přání. Jinými slovy, klasický utilitarián nebude mít proti dobrovolné euthanasii žádné námítky. Zcela obdobná situace nastává v případě praktické rozvahy v rámci preferenčního utilitarismu: existuje analogie mezi touhou žít a mezi touhou zemřít. A podobně jako preferenční utilitarismus respektuje preferenci „pokračovat v životě“, musí respektovat i opačnou preferenci „přát si zemřít“. Třetí důvod proti zabíjení lidských osob předpokládá úzké spojení mezi přáním a právy: přání zakládá právo. Práva tedy zcela evidentně nejsou nezczitelná a nezávislá na lidské vůli, právě naopak, vůle je konstitutivním momentem každého práva. Z toho bezprostředně vyplývá, že na rozdíl od přirozenoprávních teorií umožňuje Tooleyho teorie práv situace, kdy se lidé svých práv zřeknou, včetně práv zcela zásadních jako je právo na život. Singer píše:

[...] to say that I have a right to life is not to say that it would be wrong for my doctor to end my life, if she does so at my request. In making this request I waive my right to life.¹⁵

¹⁴ Jinými slovy, klasický utilitarismus uvádí nepřímé důvody proti zabíjení lidských jedinců.

¹⁵ SINGER, P., *op. cit.*, str. 195.

Konečně princip autonomie, vyjádřený ve čtvrtém bodě, umožňuje dobrovolnou euthanasii zcela samozřejmě: pokud máme respektovat autonomii pacienta a jeho rozhodnutí, potom musíme respektovat i jeho dobrovolně vyslovené přání zemřít.

Výše uvedené argumenty ukazují, že dobrovolná euthanasie je v principu morálně přípustná, mohou však existovat praktické problémy spojené s její realizací. Hrozí nebezpečí jejího zneužití lékaři či příbuznými pacientů. Podobně se vyskytují obavy, zda jsou rozhodnutí pacientů žádajících o smrt z rukou svých lékařů skutečně dobrovolná, zda se za nimi neskrývá opuštěnost, strach, nedostatečná paliativní léčba apod. Všechny tyto otázky poukazují na technické problémy spojené s legalizací dobrovolné euthanasie, nijak však nezpochybňují samotný závěr, že se jedná o morálně přípustnou proceduru ukončení života pacienta na jeho žádost. Lze si tedy velmi dobře představit společnost, jež přijímá utilitaristické principy etické rozvahy a přesto z technických důvodů nepřistoupí k legalizaci euthanasie. Singer při této příležitosti zmiňuje Holandsko a praktické pokyny vytyčující hranice přípustnosti euthanasie:

1. Usmrcení pacienta musí provést lékař.
2. Pacient explicitně žádal o euthanasii způsobem, jenž neponechává pochyby o jeho přání skutečně ukončit svůj život.
3. Pacientovo přání je dobře informované, svobodné a trvalé.
4. Pacient se nachází v ireverzibilním stavu, jež mu způsobuje vleklé fyzické či psychické utrpení, které hodnotí jako nesnesitelné.
5. Neexistuje žádný jiný rozumný způsob (rozumný z pohledu pacienta), jak pacientovi ulevit v jeho utrpení.
6. Ošetřující lékař konzultoval dalšího nezávislého odborníka, jenž souhlasí s jeho závěry.

Euthanasie splňující výše uvedených šest podmínek je podporována Royal Dutch Medical Association a má podle Singera i výraznou podporu holandské veřejnosti. Můžeme říci, že důvody pro dobrovolnou euthanasii jsou velmi silné: na jedné straně respektují autonomii pacienta, na straně druhé poskytuje utilitarismus jasné zdůvodnění její etické oprávněnosti.

Žádné z diskutovaných argumentů nás však neopravňují zahrnout do skupiny eticky přípustných činností nevyžádanou euthanasii, tj. takovou euthanasii, která se týká vědomých subjektů schopných rozhodovat se o svém vlastním osudu, jichž se však nikdo na jejich rozhodnutí nezeptá, či kteří euthanasii odmítají. Singer se domnívá, že určitá forma paternalistického ospravedlnění extrémních (a velmi nepravděpodobných) případů nevyžádané euthanasie je možná, např. v případě, kdy by určitý jedinec nevěděl, jaké utrpení bude muset podstoupit. Je však velmi nepravděpodobné, že bychom na takové případy narazili v reálném životě.

Poslední stránky kapitoly pojednávající o euthanasii věnuje Singer diskuzi aktivní a pasivní euthanasie. Rozdíl mezi aktivní a pasivní euthanasii se zakládá na rozdílu mezi vykonáním určité činnosti *X* s následkem *Y* (např. usmrcení pacienta lékařem) a odmítnutím vykonat určitou činnost *Z* s následkem *Y* (pacientovi nepodáme antibiotika a pacient zemře). Jinými slovy, rozdíl mezi aktivní a pasivní euthanasii velmi dobře vyjadřuje rozdíl mezi usmrcením (*killing* – aktivní euthanasie) a ponecháním pacienta zemřít (*allowing to die*). Singer konstatuje, že pasivní euthanasie je již

zavedenou praxí, např. v případech, kdy se rozhodneme poskytnou léčbu jen určitým postiženým novorozencům, zatímco jiným odpovídající léčbu neposkytneme a necháme je zemřít (pacienti s rozštěpem páteře, s trisomií 21 apod.). Jestliže však pasivní euthanasii ve výše definovaném smyslu eticky přípustná je (a zdá se, že ji lékaři za přípustnou považují, ač se často zdráhají označit ji za euthanasii), vzniká otázka, proč by neměla být přípustná rovněž euthanasie aktivní a dále, zda nakonec není aktivní euthanasie lepší volbou než její pasivní forma.

Singer správně určuje, že zastánci etické přípustnosti pasivní euthanasie, kteří současně odmítají euthanasii aktivní, implicitně či explicitně vycházejí z nauky o rozdílu mezi provedením činnosti *X* s následkem *Y* (smrtí pacienta) a neprovedením činnosti *Z* se stejným následkem *Y*:

[...] there is an important moral distinction between performing an act that has certain consequences – say, the death of a disabled child – and omitting to do something that has the same consequences. If this doctrine is correct, the doctor who gives the child a lethal injection does wrong; the doctor who omits to give the child antibiotics, knowing full well that without antibiotics the child will die, dies not.¹⁶

Singer praví, že tento princip sám o sobě obhajuje velmi málo autorů. Má za to, že jeho platnost je důsledkem deontologické tradice, podle níž platí, že pokud lidé neporušují určitá morální ustanovení (např. ta, která známe z desatera), potom jednají správně. Každá etika spočívající v systému specifických příkazů ukládajících určité povinnosti podle Singera musí činit rozdíl mezi tím, když vykonáme určitý čin *X* (*act*) a tím, když *X* nevykonáme (*omission*). Zdá se to logické: pokud etika spočívá v systému příkazů ukládajících povinnosti, např. „nezabiješ“, potom každé zabití je činem, jenž přímo porušuje jednu z morálních povinností. Pokud však neučiníme nic, potom nelze hovořit o tom, že jsme učinili něco v rozporu s nějakým morálně závazným pravidlem našeho etického systému. Alespoň tak se domnívá Singer.

Je pochopitelné, že konsekvencialismus žádný rozdíl mezi „učinit *X* s následkem *Y*“ a „neučinít *Z* s následkem *Y*“ (usmrtit pacienta (*Y*) vpíchnutím KCl do jeho žil (*X*), nepodat pacientovi antibiotika (*Z*), což vede k jeho smrti (*Y*)) neuznává, neboť pro etické vyhodnocení určité situace jsou rozhodující pouze důsledky našich činů, nikoli způsob, jak jsme k určitému důsledku dospěli.

Singer se proto – zcela ve shodě s konsekvencialismem, jenž jedním ze základních momentů preferenčního utilitarismu – domnívá, že mezi usmrcením (*killing*) a ponecháním zemřít (*allowing to die*) neexistuje žádný vnitřní morální rozdíl. Z toho bezprostředně vyplývá, že pokud je přípustná pasivní euthanasie, musí být *ipso facto* morálně přípustná i její aktivní forma. Australský filosof se dokonce domnívá, že aktivní euthanasie může být jedinou skutečně morální volbou, neboť pokud necháme pacienta pouze zemřít (pasivní euthanasie), vydáme ho napospas bolestivému procesu, jenž může trvat poměrně dlouho. Jestliže se rozhodneme, že aktivní usmrcení pacienta je eticky oprávněnou volbou, potom je poměrně bezprostřední, že je morálně optimální volba aktivně usmrtit pacienta (aktivní euthanasie), než abychom ho nechali zdlouhavě umírat.

¹⁶ SINGER, P., *op. cit.*, str. 206.

6. Závěr

Singerovy názory na etiku a na řešení mnoha konfliktních situací se pro mnohé zdají být nepřijatelné. Možná nepřijatelné jsou, ale pokud tomu tak je, musí být jejich neudržitelnost prokázána v rámci racionálního filosofického diskurzu. Musíme však ocenit mimořádnou jasnost, srozumitelnost a argumentační ukázněnost, s nimiž australský filosof postupně rozvíjí své myšlenky. Jeho úvahy o morální oprávněnosti euthanasie jsou bezprostředním důsledkem teoretických etických a filosofických principů, které postupně na stránkách své *Praktické etiky* obhajuje. Domníváme se, že pokud přijmeme jako výchozí etický systém některou z verzí utilitarismu, potom je morální přípustnost euthanasie poměrně bezprostředním důsledkem. Chce-li někdo kriticky vystoupit proti Singerovým závěrům, bude se muset kriticky zaměřit na samotná východiska, především na platnost konsekvencialistických etik.

Referenční seznam:

BYKVIST, K., *Utilitarianism. A Guide for the Perplexed*, Continuum, London 2010

GIUBILINI, A., MINERVA, F., „After-Birth Abortion: why should the baby live?“ [online, cit. 2012-08-18]. Dostupný z <http://jme.bmj.com>

KOLÁŘ, P., SVOBODA, V., *Logika a etika. Úvod do metaetiky*, Filosofia, Praha 1997

MILLER, A., *An Introduction to Contemporary Metaethics*, Polity, Cambridge 2003

SINGER, P., *Practical Ethics*, Cambridge University Press, Cambridge 1993 (2. vydání)

SINGER, P., *Animal Liberation*, Avon Books, New York 1975